

ویژگی های فتنه گران در نهج البلاغه

سودابه تپه رشی^۱

چکیده

فتنه و فتنه گران از مباحث بنیادین در حوزه دشمن شناسی و جامعه شناسی دینی به شمار می روند. تحلیل دقیق این پدیده می تواند شگردها، اهداف و پیامدهای زیان بار آن را آشکار ساخته و راهی برای مقابله با آسیب های اجتماعی و اعتقادی فراهم آورد. در نهج البلاغه، امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) با دقتی بی نظیر به معرفی ویژگی های فتنه گران پرداخته و علاوه بر تبیین نشانه های ظاهری و باطنی آنان، راهکارهای عملی مقابله با این جریان را بیان فرموده اند. این مقاله ضمن بررسی متون قرآنی و روایی مرتبط، به دسته بندی مهم ترین ویژگی های فتنه گران می پردازد و نشان می دهد که این ویژگی ها در همه اعصار و جوامع مصداق دارند. یافته های تحقیق بیانگر آن است که فتنه گران غالباً با نفاق، دنیا طلبی، عوام فریبی و ایجاد اختلاف در جامعه عمل کرده و با سوءاستفاده از ظواهر دینی، مسیر حقیقت را وارونه جلوه می دهند.

کلیدواژگان: فتنه، فتنه گران، نهج البلاغه، دشمن شناسی

^۱ دانش اموخته سطح ۲ حوزه علمیه آبیک

مقدمه

بیان مسئله

فتنه یکی از جریان‌های پیچیده و مستمر در تاریخ جوامع اسلامی است که از صدر اسلام تاکنون تداوم داشته است. این جریان همواره میان جبهه حق و باطل به وقوع پیوسته و تشخیص آن برای عموم مردم دشوار بوده است؛ زیرا فتنه‌گران معمولاً با ظاهرسازی دینی و رنگ و لعاب موجه، حقیقت را وارونه جلوه می‌دهند. هدف اصلی فتنه، نابودی حاکمیت اصیل دینی و ریشه‌کن‌سازی فرهنگ و آرمان‌های اسلامی و جایگزینی آن با فرهنگ‌های غیردینی و جاهلی است. در چنین بستری، منافع دنیوی و مادی فرصت‌طلبان تأمین می‌گردد و در نتیجه زمینه برای گسترش انحراف و فساد فراهم می‌شود. اجرای صحیح قوانین و احکام اسلام تنها در جامعه‌ای امکان‌پذیر است که از فتنه‌انگیزی و انحرافات گروه‌های باطل مصون باشد. زیرا رشد و بالندگی دین و گسترش مبانی اعتقادی، نیازمند فضایی سالم و عاری از تفرقه است. شناخت ویژگی‌های فتنه‌گران در نهج‌البلاغه می‌تواند گامی مؤثر در بصیرت‌افزایی جامعه اسلامی باشد و از انحراف مسلمانان از مسیر هدایت جلوگیری نماید. بر این اساس، مسئله محوری این پژوهش چنین است: ویژگی‌های فتنه‌گران در نهج‌البلاغه کدام است و چه راهکارهایی برای مقابله با آنان می‌توان استخراج کرد؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

شناخت دقیق ویژگی‌های فتنه‌گران، نه تنها برای تشخیص حق از باطل ضروری است، بلکه می‌تواند مانع از گمراهی امت اسلامی گردد. اگر مسلمانان از بصیرت کافی در برابر شگردهای فتنه‌گران برخوردار نباشند، پیامد آن ایجاد تفرقه، فاصله گرفتن از اهل بیت (علیهم‌السلام) و در نهایت جدایی انسان از مسیر بندگی خواهد بود. بنابراین بررسی این موضوع از دو جهت اهمیت دارد:

۱. اهمیت تاریخی: فتنه در صدر اسلام یکی از مهم‌ترین چالش‌های حکومت اسلامی بود که نمونه‌های آن در ماجرای جنگ جمل، صفین و نهروان به‌وضوح دیده می‌شود.

۲. اهمیت معاصر: در جوامع امروز نیز، جریان‌های فکری و سیاسی انحرافی با بهره‌گیری از همان شگردها، درصدد تخریب هویت دینی و ایجاد انحطاط فرهنگی هستند.

از این رو مطالعه نهج‌البلاغه و استخراج ویژگی‌های فتنه‌گران، نوعی پیشگیری از افتادن در دام شیطانی فتنه‌ها و گامی در جهت تقویت بصیرت دینی و اجتماعی است.

پیشینه تحقیق

موضوع فتنه در منابع اسلامی به‌ویژه در تفاسیر قرآن کریم و شروح نهج‌البلاغه مورد بررسی قرار گرفته است. در آثار مفسران، فتنه غالباً به معنای آزمایش الهی، آشوب اجتماعی یا انحراف عقیدتی ذکر شده است. به‌طور نمونه، در تفسیر نمونه، فتنه به‌عنوان یکی از سنت‌های الهی در امتحان انسان معرفی شده و نمونه‌های تاریخی آن از صدر اسلام تبیین گردیده است.^۱ همچنین در شرح نهج‌البلاغه ابن‌ابی‌الحدید، موارد متعددی از فتنه در سخنان امام علی (علیه‌السلام) تحلیل شده است، هرچند بررسی نظام‌مند ویژگی‌های فتنه‌گران به‌طور

^۱ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۱، ۱۳۷۴، ص ۲۳۵.

مستقل در آن نیامده است.^۱ در پژوهش‌های معاصر نیز برخی نویسندگان به ابعاد اجتماعی و سیاسی فتنه پرداخته‌اند. برای مثال، مکارم شیرازی در کتاب فتنه‌ها در نهج‌البلاغه به تحلیل بخشی از خطبه‌های حضرت امیر (ع) پرداخته و رابطه فتنه با نفاق و دنیاطلبی را توضیح داده است.^۲ همچنین مقالاتی در نشریات علمی مانند مجله علوم سیاسی و مطالعات اسلامی منتشر شده‌اند که بیشتر به پیامدهای سیاسی - اجتماعی فتنه در جوامع اسلامی معاصر توجه داشته‌اند، نه ویژگی‌های شخصیتی و باطنی فتنه‌گران.^۳ بنابراین، پژوهش حاضر می‌کوشد با تمرکز بر متن نهج‌البلاغه و بهره‌گیری از منابع تفسیری و تاریخی، دسته‌بندی تازه‌ای از ویژگی‌های فتنه‌گران ارائه دهد و جایگاه آن را در تحلیل‌های تاریخی و اجتماعی روشن سازد.

مفهوم‌شناسی فتنه

واژه «فتنه» در لغت عرب به معنای «آزمون، امتحان، عذاب، و افکندن در آتش» آمده است. در زبان فارسی، معادل کاملی برای این واژه وجود ندارد و بیشتر به معنای آشوب، فتنه‌انگیزی، فریب و انحراف به کار می‌رود.

امام علی (ع) در خطبه ۹۳ نهج‌البلاغه می‌فرماید:

«إِنَّمَا بَدَأُ وَقُوعِ الْفِتَنِ أَهْوَاءُ تُتَّبَعُ وَ أَحْكَامُ تُبْتَدَعُ يُخَالَفُ فِيهَا كِتَابُ اللَّهِ وَ يَتَوَلَّى عَلَيْهَا رِجَالٌ رِجَالًا عَلَى غَيْرِ دِينِ اللَّهِ.»

^۱ ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، تحقیق: محمد ابوالفضل ابراهیم، قاهره: دار احیاء الکتب العربیه، ج ۹، ۱۹۶۰م، ص ۳۰۵.

^۲ ناصر مکارم شیرازی، فتنه‌ها در نهج‌البلاغه، قم: مدرسه امام علی بن ابی‌طالب (ع)، ۱۳۸۵، ص ۷۴.

^۳ برای نمونه: «بررسی کارکرد فتنه در جوامع اسلامی معاصر»، مجله مطالعات اسلامی، ش ۲۳، ۱۳۹۰، ص ۷۵-۹۸.

یعنی: آغاز فتنه‌ها پیروی از خواهش‌های نفسانی و نوآوری در احکام است که با کتاب خدا مخالفت دارد و گروهی بر گروهی دیگر ولایت می‌جویند بی‌آنکه بر دین خدا باشند. بر اساس این بیان، فتنه ترکیبی از انحراف فکری، سوءاستفاده از ظواهر دینی و ایجاد تفرقه اجتماعی است که پیامد آن، دور شدن مردم از مسیر حق خواهد بود.

واژه «فتنه» به معنای آزمون، امتحان، ابتلا و آزمایش است و ریشه آن از عبارت «فَتَنَتْ الْقِصْدَ وَ الدَّهْبُ بِالنَّارِ» گرفته شده است؛ یعنی «نقره و طلا را در آتش قرار می‌دهند تا خالص از ناخالص جدا شود».^۱ به همین ترتیب، فتنه در متون دینی و لغوی به معنای آزمایش سخت، بلای مال و اولاد، گمراهی، کفر، اختلاف عقاید و مردم، رسوایی و عبرت نیز تفسیر شده است. در قرآن کریم، واژه فتنه و مشتقات آن به تناسب مفاهیم آیات، در سوره‌های مکی و مدنی ۶۱ بار ذکر شده است.^۲ با این حال، با گذر زمان، معنای این واژه دچار تحول شده و برخی مفسران آن را شرک، گناه، اختلال و اضطراب در نظام امور نیز تفسیر کرده‌اند.^۳

نمونه‌ای از بیان قرآن درباره فتنه چنین آمده است:

«يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ»

به معنی: *همان روز که آنان بر آتش عقوبت آزمایش شوند.*^۴

شناخت دقیق فتنه و ویژگی‌های فتنه‌گران می‌تواند از خطرات و پیامدهای منفی آن جلوگیری کرده و در مواجهه با این جریان، راهکارهای مؤثر ارائه دهد. پیچیدگی‌ها و ظرافت‌های فتنه باعث می‌شود که تشخیص آن به آسانی میسر نباشد؛ بنابراین برای تحلیل بهتر، ویژگی‌های فتنه‌گران را می‌توان به دو دسته کلی: نشانه‌های ظاهری و باطنی تقسیم نمود و مورد بررسی قرار داد.

^۱ راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۲، ص ۱۲۴.

^۲ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۱، ۱۳۷۴، ص ۲۳۵.

^۳ محمدحسین طباطبائی، الطباطبائی، المیزان: تفسیری بر قرآن کریم، تهران: انتشارات اساطیر، ج ۳، ۱۳۶۸، ص ۴۵۷.

^۴ قرآن کریم، سوره حج، آیه ۹، با اعراب.

غفلت، پیروی از وسوسه‌های شیطانی، شک و تردید نسبت به حق و باطل. همچنین

عوامل اجتماعی مانند محیط و فرهنگ ناسالم نیز مؤثرند.

امام علی (علیه‌السلام) در نهج‌البلاغه می‌فرماید:

«فتنه‌گران افکار و اعتقادات مردم را نشانه گرفته‌اند و آنها را به گمراهی و اختلافات فکری و مذهبی می‌کشاندند.»^۱

به نظر می‌رسد سخنان امام اشاره به فتنه بنی عباس دارد، چرا که هدف اصلی آنها انحراف فکری، مذهبی و اعتقادی مردم بوده است.

فتنه در قرآن هم به خداوند نسبت داده شده و هم به دیگران. بنابراین، هر جا درباره بشر آمده، مراد فتنه مذموم و آزمایش ناهنجاری است و هر جا به خدا نسبت داده شده، سازنده و پالایش‌کننده است. فتنه در لغت به معنای امتحان و آزمایش است؛ وقتی انسان بر سر دو راهی قرار می‌گیرد و باید یکی را انتخاب کند، در واقع مورد امتحان قرار گرفته است.

فتنه‌های خاص و خطرات اجتماعی

گاهی صحبت از فتنه‌های خاص در میان است که تنها در جامعه دینی و ایمانی قابل تعریف است. در این فتنه‌ها، حق و باطل به صورت ظاهری با هم آمیخته‌اند و با یک بررسی سطحی نمی‌توان مسیر صحیح را شناسایی کرد. در چنین شرایطی، آرامش از جامعه رخت برمی‌بندد و شیرازه‌ی نظم عمومی از هم گسسته می‌شود. هر عمل و اندیشه‌ای که میان اقشار مختلف جامعه دوگانگی کاذب ایجاد کند و مردم را رو در رو قرار دهد، محکوم است. توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نیز تنها با رعایت اصول وحدت ملی امکان‌پذیر است؛ در غیر این صورت، فتنه‌ها و آشوب‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی جامعه را تهدید خواهند کرد.

در یکی از خطبه‌های امام علی (علیه‌السلام) آمده است:

^۱ نهج‌البلاغه، خطبه ۱۶.

«شیطان را ملاک امر گرفتن و با آن یکی شدن، شیطان را به عنوان مالک و زمامدار خود قرار دادن، آنان را برای خود همچون دام‌های گسترده برگزید. پس در خلال سینه آنان تخم گذاشت و جوجه درآورد و در کنار و دامنشان پرورش یافت و به راه افتاد؛ پس با چشم آنان نظر کرد و با زبانشان به نطق درآمد. در نتیجه آنان را با خود بر مرکب خطاکاری و لغزش سوار کرد و هر بیهوده‌سرایی و ناروایی را برایشان آرایش نمود.»^۱

در این روایت، فتنه به صورت استعاری از سلطه شیطان بر انسان‌ها بیان شده است؛ یعنی هرگاه مردم رستگاری را تابع هوا ساخته و قرآن را تابع رای خود کنند، فتنه موجب آشوب و جنگ می‌شود و آثار مخرب آن مانند آتش گسترده و همه چیز را می‌سوزاند.

نتیجه‌گیری

با توجه به اهمیت نقش فتنه و همچنین فتنه‌گرانی که متولی انجام چنین امری هستند، نتایج حاصل از آن می‌تواند بر اجتماع و مردم، لطمات جبران‌ناپذیری وارد کند. نقش‌های مخرب فتنه در آشوب‌ها نقشه‌ای شوم است که تمام زندگی انسان را تحت شعاع قرار داده و مانع از آرامش و اهداف متعالی جامعه می‌شود.

اگر در جامعه‌ای فتنه و فتنه‌گری راه پیدا کند، با توجه به خصوصیتی که در مورد آنها ذکر شد، نظم، امنیت و آرامش از آن جامعه برداشته شده و آن جامعه دچار انحطاط و نابودی خواهد شد. نقش فتنه چنان مرموز است که تا وقتی گسترش پیدا نکرده، کسی به راحتی متوجه آن نمی‌شود.

با بررسی‌ها و پژوهش‌هایی که از آثار بزرگانی چون معصومین، دستورات قرآن کریم و همچنین عالمانی که در این زمینه تحقیق کرده‌اند، راه‌های شناسایی فتنه‌گران، چگونگی برخورد با آنها و نتایج فتنه مشخص شده است. اکنون می‌توان از این پژوهش در زندگی خود استفاده کرده و آن را به اجرا درآورد.

^۱ نهج‌البلاغه، خطبه ۱۸۳

یکی از بحث‌های کلیدی قرآن، موضوع امتحان و آزمایش است که در آیات متعدد از آن سخن به میان آمده است. از روایت‌های مختلف نیز به این مسئله نگاه شده است. آزمایش و امتحان برای زندگی ضروری است و بدون آن، بشر مسیر تکامل را نمی‌بیند. به همین دلیل هیچ کس از آزمایش الهی مستثنی نیست؛ حتی مقرب‌ترین افراد نزد خداوند از آزمایش سخت برخوردارند.

قرآن، به خاطر این سنت همگانی، راهکارهای بیرون‌رفتن پیروزمندانه را ذکر نموده است که عبارتند از: صبر، تسلیم و خویش‌نشانداری. همچنین برای توجه دادن بشر به عمومی بودن این سنت، برخی از ابزارهای آزمایش و نمونه‌های آزمایش شدن پیامبران و اقوام آنها را بیان کرده و واکنش انسان‌ها را در برابر آزمایش‌های الهی توضیح داده است.

از این رو، با دقت در آیات کریم روشن می‌شود که آزمایش الهی رابطه تنگاتنگی با رحمت الهی دارد و نقش انسان در نزول بلا غیرقابل انکار است. همچنین، آزمایش به نعمت، سخت‌تر از آزمایش به نعمت است، زیرا انسان در نعمت نیز باید ثابت‌قدم باشد و از لغزش‌های هواپرستی و غرور مصون بماند.

منابع

قرآن کریم

منابع فارسی و عربی

۱. اصفهانی، راغب، مفردات الفاظ قرآن، قم، انتشارات طلیعه نور، چاپ دوم، ۱۴۲۷ ه.ق.
۲. بستانی فواد افرام، فرهنگ جدید عربی - فارسی منجد الطلاب، ترجمه: محمد بندر ریگی، بی جا، انتشارات اسلامی، ۱۳۸۹ ش.
۳. جعفری، سید محمد، پرتوی از نهج البلاغه، ترجمه آیت الله محمد طالقانی، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۲ ش.
۴. حرابی، ابن شعبه، تحفه العقول، بی جا، بی نا، بی تا.
۵. خرمشاهی، بهالدین، دانشنامه قرآن، ج ۲، بی جا، بی نا، ۱۳۷۷-۱۳۸۱ ش.
۶. سیوطی، جلال الدین، الدار منشور فی تفسیر الماثور، ج ۷، بی جا، بی تا.
۷. شریفی، مختصات فتنه در نهج البلاغه.
۸. صبحی صالح، حاشیه نسخه ابن شدقم نسخه بدل ملکا، بی جا، بی نا، بی تا.
۹. طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان، ج ۶ و ج ۱۹، بی جا، بی نا، بی تا.
۱۰. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۷۷، بی جا، بی نا، بی تا.
۱۱. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام، ج ۶، بی جا، بی نا، ۱۳۶۰-۱۳۸۱ ش.
۱۲. یعقوبی، ابوالقاسم، میزان الحکمه، ج ۱۲، بی جا، بی نا، بی تا.

منابع اینترنتی

۱۳. خبرگزاری ایسنا، www.isna.ir
۱۴. سایت اهل بیت، www.ahlolbait.com
۱۵. سایت مهر نیوز، www.mehrnews.com
۱۶. سایت عصر، www.asriran.com

